ส่วนแรก
ทฤษฎีการวิเคราะห์ภาพยนตร์

ดูหนังด้วยแว่นทฤษฎี แนวคิดเบื้องต้นของ การวิเคราะห์ภาพยนตร์ [1]

1

[1] ปรับปรุงจากการตีพิมพ์ครั้งแรกใน **วารสารวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย** ปีที่ 5 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2553) : 22-50.

_12-25(001-056)P4.indd 1 4/24/13 2:39 PM

เกริ่นนำ

เนื้อหาในบทนี้มุ่งสรุปให้เห็นถึงกลุ่มทฤษฎีการวิเคราะห์ภาพยนตร์ที่ใช้ในปัจจุบันประกอบไปด้วย 3 กลุ่มทฤษฎี คือ (1) การวิเคราะห์ตัวบท จะให้ความสนใจการวิเคราะห์เนื้อหาและรูปแบบภายในภาพยนตร์ (2) การวิเคราะห์บริบท จะให้ความสนใจบริบทแวดล้อมภาพยนตร์ และ (3) การวิเคราะห์ผู้รับสาร จะศึกษากลุ่มผู้ชมภาพยนตร์ การจำแนกกลุ่มทฤษฎีออกเป็นสามกลุ่มนี้ก็เพื่อให้เห็นความแตกต่างของการวิเคราะห์ภาพยนตร์ แต่ในโลกความเป็นจริงการวิเคราะห์ภาพยนตร์ยังสามารถผนวกการวิเคราะห์ทั้งสามกลุ่มทฤษฎีเข้าด้วยกันได้

1. ภาพยนตร์คืออะไร

ก่อนที่จะก้าวไปสู่การวิเคราะห์ภาพยนตร์จำเป็นอย่างยิ่งที่จะเข้าใจลักษณะหรือธรรมชาติของภาพยนตร์เสียก่อนว่า ภาพยนตร์คืออะไร นักวิชาการด้านภาพยนตร์พยายามอธิบายความหมายของภาพยนตร์ให้เห็นตามแนวทาง (approach) การศึกษาภาพยนตร์ สรุปได้อย่างน้อย 4 ด้าน คือ เทคโนโลยี อุตสาหกรรม ศิลปะ และปฏิบัติการสังคมและวัฒนธรรม

ในด้านแรก **เทคโนโลยี** จะมองภาพยนตร์เป็นเสมือนกับประดิษฐ-กรรมชิ้นใหม่ของโลกในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 ที่คิดค้นขึ้นมาเพื่อบันทึกและฉายภาพที่เคลื่อนไหว จนตั้งชื่อว่า “ภาพยนตร์” หรือภาพที่เคลื่อนไหวตรงกับภาษาอังกฤษที่ใช้คำว่า Cinematography ซึ่งรากศัพท์มาจากคำว่า kinma รวมกับคำว่า graphy หมายถึงเคลื่อนไหวและการเขียนตามลำดับ ในยุคแรก การบันทึกภาพที่เคลื่อนไหวและนำออกมาฉายนั้นมักจะเป็นภาพยนตร์ขนาดสั้น มีเนื้อหาที่เรียบ

ง่าย เน้นความสมจริง และไร้ซึ่งเสียง เช่น ภาพรถไฟแล่นเข้ามาสู่สถานี ภาพคนกำลังจาม ภาพยนตร์ยุคแรกไม่ค่อยมีเทคโนโลยีเท่าไรนัก แต่ต่อมาด้วยพัฒนาการของกล้องและเทคโนโลยีก็ทำให้ภาพยนตร์เริ่มใช้ภาษาหนัง/ภาษาภาพยนตร์ เริ่มมีเรื่องราว มีสี มีเสียง และกลายเป็นภาพยนตร์ดังที่ได้รับชมในปัจจุบัน

ในด้านที่สอง **อุตสาหกรรม** เป็นการพิจารณาภาพยนตร์ถึงมิติด้านกำไรที่ได้รับ เมื่อย้อนกลับไปในยุคแรกของการถือกำเนิดภาพยนตร์ พบว่าภาพยนตร์ถือกำเนิดขึ้นในช่วงของสังคมอุตสาหกรรมที่ประชาชนเข้ามาทำงานในเมือง ภาพยนตร์จึงกลายเป็นสื่อบันเทิงที่ช่วยผ่อนคลายความตึงเครียดและให้หลุดพ้นจากโลกความจริงหรือที่เรียกว่า escapism นอกจากนั้นยังได้รับอานิสงส์ คือ ผลกำไรจากการเข้าชมด้วย ต่อมาไม่นานนัก ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ภาพยนตร์ของสหรัฐอเมริกาก็กลายเป็นอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ที่ทำรายได้อย่างสูงทั้งในประเทศและต่างประเทศจวบจนปัจจุบัน

ในด้านที่สาม **ศิลปะ** ในขณะที่ยุคแรกของการถือกำเนิดภาพยนตร์ ภาพยนตร์ถูกมองว่าเป็นเทคโนโลยีชนิดหนึ่งที่ยังไม่เป็นศิลปะเนื่องจากใช้กล้องบันทึกภาพเคลื่อนไหวเท่านั้นไม่มีศิลปะของการถ่ายทำแต่อย่างไร แต่เมื่อเวลาผ่านไปไม่นานนัก ผู้ผลิตภาพยนตร์และนักวิชาการสาขาภาพยนตร์ก็พยายามต่อสู้เพื่อยกระดับให้ภาพยนตร์เป็นศิลปะ และข้อค้นพบที่สำคัญก็คือ การพัฒนาเทคนิคที่เรียกว่า Soviet montage ในทศวรรษที่ 1910 ซึ่งให้ความสนใจการตัดต่อภาพที่กระจัดกระจายจากพื้นที่และเวลาต่าง ๆ แต่กลับมารวมกันให้มีความหมายและกลายเป็นเรื่องราวได้ หลังจากนั้นผู้ผลิตภาพยนตร์ก็ยังพัฒนาภาษาหนังเพิ่มเติม เช่น การใช้ภาพ มุมกล้อง การเคลื่อนไหว

ของกล้อง แสง สี การจัดองค์ประกอบของภาพ (mise-en-scène) จนทำให้ภาพยนตร์มีศิลปะด้วยตัวของมันเองดังงานเขียนเรื่อง The Art of the Moving Picture ของ Vachel Lindsay (1915) (Turner, 1999: 35) และต่อมาก็ยกย่องผู้กำกับในฐานะศิลปินผู้สร้างสรรค์ภาพยนตร์ในช่วงทศวรรษที่ 1960

ในด้านที่สี่ **ภาพยนตร์ในฐานะปฏิบัติการสังคมและวัฒนธรรม** ความหมายนี้ให้ความสนใจกับความสัมพันธ์ของภาพยนตร์กับสังคมใน 2 ด้าน ด้านแรก **ภาพยนตร์ในฐานะภาพสะท้อนสังคม** (reflectionism) ซึ่งหมายถึง ภาพยนตร์จะเป็นเสมือนกระจกที่สะท้อนความเป็นไปในสังคม ในทางกลับกัน ด้านที่สอง **ภาพยนตร์คือการประกอบสร้างความเป็นจริง** (constructionism) จะมองในมุมต่างไปตามสำนักมาร์กซิสต์ และวัฒนธรรมศึกษา ซึ่งมองว่า แม้จะไม่มีความจริง แต่ภาพยนตร์ก็สามารถประกอบสร้างความหมายใหม่ขึ้นได้ตามแต่ว่าใครจะเป็นผู้กำหนด เช่น ภาพยนตร์จะสร้างภาพของประเทศเพื่อนบ้าน ผู้หญิง-ผู้ชาย-เพศที่สาม ให้กับผู้ชม แนวทางดังกล่าวมองว่าผู้ชมจะถูกครอบงำความหมายจากภาพยนตร์โดยไม่รู้ตัว และหากเป็นสำนักวัฒนธรรมศึกษาก็จะขยายความต่อว่า แม้จะถูกครอบงำความหมายก็ตามแต่ผู้ชมก็สามารถตีความหมายได้ตามประสบการณ์ของตน ซึ่งถือได้ว่าเป็นวิธีคิดชุดใหม่ล่าสุดในการวิเคราะห์ภาพยนตร์

2. การวิเคราะห์ภาพยนตร์ด้วยทฤษฎี

ในเบื้องต้นได้นำเสนอให้เห็นว่า ภาพยนตร์คืออะไรแล้ว ในลำดับถัดไปจะนำเสนอให้เห็นเพิ่มเติมว่า ในการวิเคราะห์ภาพยนตร์เพื่อที่จะเข้าใจภาพยนตร์จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีแนวทางหรือทฤษฎี คำว่า

"ทฤษฎี" หรือ theory มาจากคำภาษากรีกที่ว่า theoria ที่หมายถึง "การมอง" "การดู" ในด้านหนึ่ง ทฤษฎีคือไฟฉายส่องความจริง นั่นก็หมายความว่า ทฤษฎีจะช่วยทำให้เรามองเห็นแง่มุมต่าง ๆ ในภาพยนตร์ได้ชัดเจนแต่ในอีกด้านหนึ่ง "การมอง" ก็ผสมด้วยการ "หลอกหลวง" หรือ "การลวงตา" (Corrigan and White, 2009: 459) การใช้ทฤษฎีในการวิเคราะห์ภาพยนตร์จึงจำเป็นต้องตระหนักว่า ทฤษฎีไม่สามารถที่จะส่องให้เห็นความจริงทั้งหมด ทฤษฎีหนึ่งจะส่องให้เห็นภาพยนตร์เพียงด้านหนึ่งในขณะที่ทฤษฎีอีกทฤษฎีหนึ่งก็จะส่องให้เห็นอีกด้านหนึ่ง ทฤษฎีจึงเป็นเพียงไฟฉายที่ส่องให้เห็นความจริงบางส่วนเสี้ยว และที่สำคัญกว่านั้นคือทฤษฎีหนึ่งทฤษฎีก็จะเป็นการให้คำอธิบายต่อเรื่องนั้น ๆ ภายใต้มุมมองหนึ่งเท่านั้น หากเราเชื่อในทฤษฎีนั้นก็จะทำให้เราเห็นความจริงเฉพาะมุมนั้นและย่อมปิดบังมุมมองอื่น ๆ ออกไป ปรากฏการณ์ดังกล่าวสอดคล้องกับการชมภาพยนตร์ที่ผู้ชมเองก็ต้องตระหนักว่าภาพที่ปรากฏบนจอขาวมิใช่เป็นภาพจริงทั้งหมด รวมถึงเป็นภาพที่คัดสรรและตัดทอนบางภาพออก ผู้ชมไม่สามารถมองเห็นทุกแง่มุมทั้งหมดได้ แต่เป็นภาพที่ถูกกำหนดให้มอง

แต่ถึงแม้ว่า ทฤษฎีจะทำให้เห็นความเป็นจริงบางส่วนเสี้ยวก็ตาม แต่ทฤษฎีก็ยังเป็นเครื่องมือที่ดียิ่งที่จะทำให้เข้าใจปรากฏการณ์และการวิเคราะห์ภาพยนตร์ ทฤษฎีจึงเปรียบได้กับ "แว่นตา" ที่จะมองเห็นภาพยนตร์ได้คมชัด การใช้ทฤษฎีวิเคราะห์ภาพยนตร์ย่อมต้องตระหนักถึงคุณูปการและข้อจำกัดของทฤษฎีด้วย

เนื่องจากศาสตร์ด้านภาพยนตร์ผ่านร้อนผ่านหนาวมาเป็นระยะเวลานานมากกว่า 100 ปี ทำให้ในโลกของวิชาการภาพยนตร์จะใช้ทฤษฎีที่หลากหลายในการวิเคราะห์ภาพยนตร์ สำหรับในที่นี้จะจัดกลุ่ม

ทฤษฎีที่เป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์ภาพยนตร์ออกเป็น 3 กลุ่มหลักด้วยกันตามระดับของการวิเคราะห์ กลุ่มแรก **กลุ่มทฤษฎีตัวบท** หรือการวิเคราะห์ตัวบท (textual analysis) จะสนใจการศึกษาตัวบทหรือการวิเคราะห์เฉพาะเนื้อหาและรูปแบบภายในภาพยนตร์เท่านั้นและมักจะมองภาพยนตร์ในฐานะศิลปะ กลุ่มที่สอง **กลุ่มทฤษฎีบริบท** หรือการวิเคราะห์บริบท (contextual analysis) จะให้ความสนใจบริบทที่แวดล้อมภาพยนตร์ โดยขยายจากการมองแต่ด้านตัวบทสู่บริบท ทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม รวมถึงการมองแบบคู่ขนานคือการศึกษาตัวบทและบริบทคู่กัน ดังสำนัก genre และ auteur และกลุ่มที่สาม **กลุ่มทฤษฎีผู้รับสาร** หรือการวิเคราะห์ผู้รับสาร (audience analysis) จะให้ความสนใจผู้รับสารในการรับชมภาพยนตร์ (อนึ่ง ยังคงมีทฤษฎีอื่น ๆ อีกที่ผู้เขียนมิได้นำมารวมในที่นี้ ด้วยข้อจำกัดของเวลา พื้นที่ และปริมาณของทฤษฎีการวิเคราะห์ภาพยนตร์ที่มีจำนวนมาก ซึ่งจะนำเสนอในโอกาสต่อไป)

อนึ่ง การจำแนกออกเป็นกลุ่มทฤษฎีสามกลุ่มนี้เป็นการจำแนกตามแนวทางการวิเคราะห์ภาพยนตร์ที่นิยมและการพัฒนาการของทฤษฎี แต่ในโลกความเป็นจริงการวิเคราะห์ภาพยนตร์ไม่อาจแยกใช้ทฤษฎีแต่ละอันโดยเด็ดขาด แต่สามารถใช้การวิเคราะห์ทั้งสามกลุ่มทฤษฎีไปในครั้งเดียวกันได้ ตัวอย่างการวิเคราะห์สตรีนิยม (Feminism) สามารถดึงแนวทางการวิเคราะห์ตัวบทคู่กับบริบทและผู้รับสารไปในคราวเดียวกัน หรือแม้กระทั่งการวิเคราะห์รูปแบบนิยมที่อยู่ในกลุ่มทฤษฎีตัวบทก็ยังเป็นรากฐานของการวิเคราะห์ภาพยนตร์ของสำนักมาร์กซิสต์ในกลุ่มทฤษฎีบริบท รายละเอียดของแต่ละกลุ่มทฤษฎีมีดังต่อไปนี้

3. กลุ่มทฤษฎีตัวบท (การวิเคราะห์ตัวบท textual analysis)

กลุ่มทฤษฎีตัวบทเป็นทฤษฎีที่ถือกำเนิดขึ้นในยุคแรกของภาพยนตร์ นับตั้งแต่ต้นศตวรรษที่ 20 ทฤษฎีในกลุ่มนี้ให้ความสนใจการวิเคราะห์ "ตัวบท" หรือการวิเคราะห์ตัวภาพยนตร์ รากฐานสำคัญของทฤษฎีกลุ่มนี้คือแนวคิด "ศิลปะ" โดยมองว่า ภาพยนตร์คือ "ศิลปะ" แขนงหนึ่งไม่ต่างไปจากศิลปะที่ผ่านมาในอดีต 6 แขนง คือ นาฏกรรม สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม ดนตรี และวรรณกรรม แต่กว่าที่จะก้าวมาเป็นศิลปะได้นั้น ภาพยนตร์ก็ต้องพิสูจน์คุณสมบัติด้วยการยกระดับตนเองให้ไม่เพียงแต่การถ่ายภาพการแสดงละครเวที แต่ต้องพัฒนาเทคนิคในการเล่าเรื่องด้วยภาพและเสียง เพื่อให้กลายเป็นเอกลักษณ์ของภาพยนตร์ การวิเคราะห์ภาพยนตร์ในกลุ่มนี้ในระยะแรกจะมุ่งให้ความสนใจต่อ "รูปแบบ" (form) หรือโครงสร้างภายในและการเรียงตัวของโครงสร้างดังกล่าวในภาพยนตร์หรือที่เรียกว่า Formalism หรือ "รูปแบบนิยม" เพื่อแสดงให้เห็นถึงแนวทางศิลปะอีกแบบหนึ่ง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือมักจะสนใจรูปแบบการวิเคราะห์ตัวบทภาพยนตร์โดยไม่ได้สนใจบริบท

3.1 การวิเคราะห์รูปแบบของภาพยนตร์ในแนวทาง Formalism ในด้านหนึ่งได้รับอิทธิพลจากสำนักวรรณกรรมที่สนใจปัจจัยภายในของภาพยนตร์หรือตรรกะของโครงสร้างภายในตัวบท (internal logic) เช่น โครงเรื่อง ความคิด ตัวแสดง ฉาก และองค์ประกอบต่าง ๆ โดยเชื่อว่าความหมายเกิดมาจากการเรียงตัวขององค์ประกอบดังกล่าว เมื่อนำมาประยุกต์เข้ากับภาพยนตร์ การวิเคราะห์ภาพยนตร์ก็จะก้าวไปสู่ "ภาษาหนัง" ซึ่งประกอบไปด้วยองค์ประกอบต่าง ๆ และการเรียงตัวขององค์ประกอบนั้น ๆ เช่น ขนาดภาพ มุมกล้อง การเคลื่อนไหวของกล้อง แสง สี และการตัดต่อ (ดังที่จะกล่าวโดยละเอียดในลำดับถัดไป)

Giannetti (อ้างถึงใน ประวิทย์ แต่งอักษร, 2548 : 98) ขยายความว่า ศิลปะภาพยนตร์ถือกำเนิดได้เนื่องจากภาพยนตร์ไม่สามารถถ่ายทอดภาพได้เหมือนกับความเป็นจริงที่เรามองเห็นทุกวัน ผู้สร้างภาพยนตร์อาศัยข้อจำกัดของสื่อภาพยนตร์ เช่น ลักษณะภาพที่เป็นสองมิติ การมีกรอบภาพ และการจัดการกับความต่อเนื่องด้านเวลาและสถานที่ ด้วยการสร้าง "ภาษาหนัง" เพื่อสร้างโลกจำเพาะที่คล้ายคลึงกับโลกความเป็นจริง

สำหรับในที่นี้ "ภาษาหนัง" สามารถจำแนกโดยสังเขป คือ ขนาดภาพมุมกล้อง แสงเงา สี กรอบภาพ และการเคลื่อนกล้อง (ประวิทย์ แต่งอักษร, 2551; Mercado, 2011) ดังนี้

- การกำหนด**ขนาดภาพ** (film size) มีหลายระดับ ได้แก่ ภาพระยะใกล้ (close up) เป็นภาพในระดับอกถึงใบหน้าเพื่อเน้นความรู้สึกใกล้ชิดหรือการเน้นจุดสนใจ หากใกล้กว่านั้น เช่น ใบหน้าหรือดวงตา ก็จะเรียกว่า ระยะใกล้มาก (extreme close up) ภาพระยะปานกลาง (medium shot) เป็นภาพระยะหัวเข่าถึงใบหน้า ภาพข้ามหัวไหล่ (over the shoulder shot) เป็นภาพที่ถ่ายบุคคลสนทนา โดยถ่ายข้ามจากหัวไหล่บุคคลคนที่หนึ่งให้เห็นใบหน้าของคู่สนทนา เพื่อสื่อความหมายของการที่ผู้ชมได้เข้าไปอยู่ในเหตุการณ์การสนทนาของตัวละครสองคน ภาพเต็มตัว (full shot) เพื่อเห็นขนาดบุคคล ซึ่งในช่วงแรกของการผลิตภาพยนตร์มักจะมีภาพระยะนี้ระยะเดียว และระยะไกลหรือไกลมาก (long shot/extreme long shot) เพื่อเน้นความยิ่งใหญ่หรือการให้เห็นบรรยากาศของตัวละครกับสถานที่ ภาพระยะดังกล่าวมักจะเป็นภาพเปิดของภาพยนตร์ โดยมีชื่อเรียกว่า establishing shot

ภาพที่ 1.1 *ภาพ extreme close up ในภาพยนตร์เรื่อง "หมานคร"*
ที่มา : http://www.lifeasfiction.com/citizen_dog.php

ภาพที่ 1.2 *ภาพ close up ในภาพยนตร์เรื่อง "ทวิภพ"*
ที่มา : http://chubbytid.wordpress.com/2011/08/12/%E0%B8%97%E0%B8%A7%E0%B8%B4%E0%B8%A0%E0%B8%9E-2547-the-siam-renaissance-2004/

ภาพที่ 1.3 *ภาพ medium shot ในภาพยนตร์เรื่อง "Beautiful Boxer"*
ที่มา : http://www.totalfilm.com/beautiful-boxer

ภาพที่ 1.4 *ภาพ long shot ในภาพยนตร์เรื่อง "สุดเสน่หา"*
ที่มา : http://www.kickthemachine.com/works/images/blissfully_yours/large/005.jpg